

Şəddat CƏFƏROV

"Bakı mətbəəsi"nin direktoru,
Respublikanın ilk poliqrafçı alimi,
işsadiyyat elmləri üzrə fəlsəfi doktoru,
Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və
Jurnalistlər Birliklərinin üzvü

(Əvvəli ötən sayımızda)

Ədəbiyyatın meydanı çox genişdir. Sözə pənah gətirənlərin hər biri üçün bu meydanda kifayət qədər əl-qol açmaq imkanı, başqa sözlə, söz demək meydanı var. Çox təəssüf ki, ədəbi məkanımızda can qoyan, həyatını sözə həsr etmiş sənətkarların bir çoxunu müasirləri kölgədə qoyur. Əsərlərindən nümunələr dərsliklərə salınır. Geniş ədəbi arenada əsərlərinin təhlili, yaradıcılıq nümunələrinin müzakirəsi təşkil olunmur. Ancaq Əli Rza Xələflinin həyat və yaradıcılıq yolunu izləmək imkanını öldürmədən deməliyəm ki, bu sandan onun bəxti qismən də olsa, gətirib.

Birincisi, onun fəal müəllif kimi yaradıcılıq örnəkləri "Kredo" qəzetində işıq üzü görür. Oxucular arasında bu qəzetin kifayət qədər yayılcan olduğunu nəzərə alsaq, demək, onun yazdıqları - istər poeziyası, istər nəsrini, istərsə də çox zəngin ədəbi-publisistik yaradıcılıq örnəkləri oxucu ələmindən kənarə qalmır. Elə bu səbəbdən də onun yazılarının hər birinə oxucu münasibəti diqqət çəkir.

Xələflinin 60 illik Yubileyi ərəfəsində çap olunan 3 cildlikdə Azərbaycan ədəbi-mənəvi mühitinin sayılıb-seçilən simalarının yazıları, rəyləri, sözün həqiqi mənasında, ədəbi-bədii mətnə istinadla aparılan təhlilləri göstərir ki, o, zəngin yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızın inkişafına kifayət qədər təsir göstərə bilər. Bunu onun yaradıcılıq yolunu işıqlandıran müəlliflərin hər biri təsdiq edir.

"Əli Rza Xələfli - 60" kitabının tərtibçi müəllifi Sabir Bəşirov da real faktlar əsasında şərh edir. Sabir Bəşirovun diqqətə çəkdiyi bir əsəri haqqında öləri də olsa, mülahizələrimini bildirmək istəyirdim. Bu da Xələflinin "Yaddaşa aparın yollar" əsəridir. Bu kitabın nəşri olmuşam. Doğrusu, kitabın həcmi göründü müəllifin nə yazdığı və necə yazdığı məni xeyli düşündürdü. Çünki əsər hər bir səhifəsində oxuculara təqdim olunan zəngin fikir aləmi ilə düşüncə sərhədlərini aşib keçirdi. Kitabı nəşrdən əvvəl diqqətlə vərəqlədim. Ayır-ayrı səhifələri mənənlüqə oxudum. Və sözün həqiqi mənasında geniş fikir aləmi ilə üz-üzə gəldiyimi gördüm. Şübhəsiz, əsərin bu çoxqatlı və çoxrəngli aləmi filosof-tənqidçi Sabir Bəşirovun da diqqətini cəlb etmişdi. Elə bu səbəbdən də Sabir Bəşirov "Əli Rza Xələfli - 60" kitabına yazdığı "Ön söz" də həmin əsərə diqqəti çəkəcək qədər yer ayırıb. Sabir Bəşirov əvvəlcə bir-iki cümlə ilə əsərin həcm tutumuna münasibət bildirir: "Tanınmış şair, publisist, şərqşünas-tərcüməçi, nəşir Hafiz Rüstəmin "Bakıdan Yardımlıya səyahət" poeması haqqında nə az, nə çox - 600 səhifəlik (40 çap vərəqinə yaxın) "Yaddaşa aparın yollar" adlı bir tədqiqat əsəri yazıb. 120 səhifəlik bir poemaya 600 səhifəlik əsər həsr etməklə...". Bəli, həqiqətən təəccüb doğuracaq məqamdır. Müəllifin əsəri yazmaq üçün istinad etdiyi ədəbi nümunə həcmə o qədər də böyük deyil. Amma Xələfli bu əsəri oxuyanda aldığı təəssüratları düşüncələrinə sərhəd qoymadan yazıya gətirir. Beləliklə, demək olar ki, ədəbiyyatımızda anoloqu olmayan səhifə kəmiyyəti yaranır.

Kəmiyyət demişkən, bəzən istehsalatda kəmiyyətə uymaq keyfiyyəti yaddan çıxarır. Bir növ keyfiyyət arxa plana keçir. Ədəbiyyatda isə belə bir başdönüşünə münasibət tez görünür. Amma Xələfli "Yaddaşa aparın yollar" əsərində heç bir təkrara yol vermədən, demək olar ki, 40 çap vərəqi həcmində əsəri yaranan zaman düşüncələrinin hər məqamında orijinallıq nümayiş etdirir. Biz əsər boyu müəllifin qarış-qarış gəzdiyi Yardımın tarixini, ədəbi-mənəvi mühitinin sözlə çəkilməmiş mənzərələrini görürük. İstər təkrarsız təbiət lövhələri, istərsə də bənzərsiz insan mənzərələri kino lenti kimi gözlərimizin önündən keçir.

Oxucunu, indiki məqamda tənqidçi-filosof Sabir Bəşirov da heyrləndirən əslində bu bənzərsizlikdir. İnsafən S. Bəşirov da kitaba yazdığı "Ön söz"ündə heyretini gizlətmir. Xələflinin könül xoşluğu ilə sərhədsiz düşüncələrinə ədəbi-estetik fikir mühitinin qənaətləri ilə doğru-düzgün güzgü tutur: "Görkəmli dilçi alim, Azərbaycan nəzəri-estetik fikrinə komizmin ilk nəzəriyyəçisi, filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Kazımov belə yazmaqda nə qədər haqlıdır: "... Hə, oxucu! İndi deyin, 120 səhifəlik bir poema haqqında Əli Rza Xələflinin yazdığı 600 səhifəlik gəzəl tədqiqatın bütün əsas ideyalarını bura köçürürəm? Bilirsiniz ki, Əli Rza Xələfli açıq təfəkkür sahibidir. O, hamının duya bildiyini duymaqla yanaşı, sərrast şəkildə ifadə etməyi də bacaran böyük istedad sahibidir. Yazıçı, şair və publisist üçün bu, çox mühüm keyfiyyətdir. Odur ki, bu keyfiyyəti hər adımda deyil, yalnız xüsusi istedad sahiblərində görmək olur. Şairin ideyalarını, düşüncələrindəki rəşadət keyfiyyətlərini göyüdə almalı bacaran usta tənqidçi qələminin sahibidir. Həm də daim onu yaxşı cəhətdən qiymətləndirməyi, elmi-fəlsəfi və ictimai cəhətdən düzgün mənalandırmağı bacaran ustad keyfiyyətlərinə malikdir. Poema az-az müşahidə olunan bir janrdadır yazılmışdır. Poemanın tədqiqinə həsr olunmuş əsər isə, demək olar ki, tamamilə yeni janrdadır - müraciət xatirə-mənim janrında yazılmışdır" (Əli Rza Xələfli. "Yaddaşa aparın yollar" (Hafiz Rüstəmin "Bakıdan Yardımlıya səyahət" poemasının motivləri əsasında məktub-roman"). Bakı, "Adiloğlu", 2011. Qəzənfər Kazımovun "Bütöv Azərbaycanından keçən yol" Ön söz, səh.14". Bütün mətn faktlara söykənir. Sabir Bəşirovun inamına şərik olaraq bildirim ki, professor Qəzənfər Kazımov ədəbi-mənəvi mühitimiz prinsipial söz adamı, əqidəli düşüncə mütəxəssisi kimi tanıyır. Görünür, Qəzənfər Kazımovun özü də bu dəyərli əsərin mahiyyətini qədərincə duymuş və Əli Rza Xələflinin söz gücünü bu əsərində bütün aydınlığı ilə görmüşdür.

Müəlliflərin qeyd etdiyi kimi əsər müraciət-xatirə, məktub-roman janrında qələmə alınmışdır. Yəni, Ə.R.Xələfli dövrünün kifayət qədər nüfuzlu olan söz və əqidə adamlarına müraciət Azərbaycan varlığında kök salmış problemləri ədəbi-tənqidi, ədəbi-publisistik üslubda yazıya gətirmişdir.

Bircə o fatki burada bir daha diqqətə çəkərdim ki, bu əsər Əli Rza Xələflinin vətən sevgisinin bəhrəsidir. O, Yardımın vətənin bir parçası kimi götürsə də, əslində bütöv Azərbaycanı yazı müstəvsiyə gətirir. Xüsusilə, işğal altında olan əraziləri ağrı ilə qələmindən keçirir. Şü-

kürlər olsun ki, indiki torpaqlarımız azad olunub. Yağı düşmən kifayət qədər "dəmir yumruq" zərbəsi ilə cəzasını alıb. Amma müəllifin əsərinə "Yaddaşa aparın yollar" adını qoyması da təsadüfi deyil. Yəni nə vaxtsa yaddaş korşalanda, tarix unudulanda kimlərsə bu əsərə təzədən müraciət edəcək. Hansı səbəbdənse bu əsərdə yazıya həkk olunmuş motivlər düşüncədə təzədən boy göstərəcək və biz istər-istəməz bu yəndən yanaşanda əsərin necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini etiraf etməli oluruq.

Sabir Bəşirov Xələfli yaradıcılığını yaxşı bilən tənqidçi kimi onun yaradıcılıq istiqamətlərini dövrün görkəmli sənətkarları ilə müqayisəyə çəkir. Axı Xələflini nə qədər şair kimi tanısaq da, onun odlulu publisistikasını, dəyərli nəsrini də unutnamalıyıq. Çünki "Kredo" qəzeti-Xələfli üçün publisistikasına meydan olan zəruri yaradıcılıq imkanları açır. Doğrudur, bəzi məqamlarda "Xələflinin publisistikası, Konstantin Poustovski sayaq ədəbi hekayətləri" (İmamverdi Əbilov), maraqlı nəsrini onun poeziyasını az qala kölgədə qoyur. Bu nüansı Sabir Bəşirov dəqiq müşahidə edir və öz qeydləri ilə müşahidələrindən gələn qənaətlərini əsaslandırır: "Ə.R.Xələfli yazır: "Görünür, tarixin qismətinə şairlik yazdığı qələm sahibləri bu yazının ziddinə gedə bilməzlər" ("Kredo", 3 avqust 2013-cü il). Ancaq Ə.R.Xələfli özü bu qismətin "ziddinə" gedir. Əlbəttə, mən bunu qismətin ziddinə getmək kimi qiymətləndirmirəm. Böyük istedad sahibləri üçün janr bölgüsü şərtidir...Bizim müasir ədəbiyyatımızda da şairlərin nəsr əsərləri yazmalarının uğurlu örnəkləri var: Fikrət Qoca, Tofig Abidin, Sabir Rüstəmxanlı, Paşa Qəlbiniur, Əjdər Ol... Bu sıraya Əli Rza Xələfli də daxil oldu. Burada da Ə.R.Xələfli yaradıcılığında sadıq qaldı: müasirlik və tarix. Əgər "Od" romanı daş dövrü insanın həyatından bəhs edirsə ("Od" romanında ikinci bir xətt müasir insanların həyatını əks etdirir). Üçüncü dünyanın qorxusu" povesti bu günümüzün hadisələrini təsvir edir". Beləliklə, müəllif ədəbi-tənqidi məqaləsində Xələflinin dəyərli nəsr yaradıcılığını, publisistikasını ədəbi fenomenin yaradıcılıq gücü kimi təqdim edir.

Bir insan öz ömründə nə qədər iş görə bilər? Dünya ədəbiyyatı tarixində əsərlərinin həcmi 100, 200 hətta 500 cildlik olan müəlliflər az deyil. Düma (ata), Ayzek Azimov... bəlkə başqa çoxlarını da yada salmaq olar.

Əli Rza Xələflinin 50-yə qədər nəsr olunan kitablarının həcmi indiki halda 50 cildədən çox edər. Hələ onun nəsr üçün hazırlanmış və çap üçün növbə gözləyən kitablarını demirəm. Və burada istər-istəməz "Kredo" qəzetinin cildlərini də yada salmalıyıq. 18 cild "Kredo" qəzetinin səhifələrinə səpələnmiş yazıları bir araya gətirmək mümkün olsaydı, onda onun gördüyü işin həcmi heyret doğurmaya bilməzdi.

Əlbəttə, Xələflinin nəsr yaradıcılığı nə qədər geniş və əhatəli olsa da, onun poeziyasını kölgədə qoyuruq. "Üzü Qarabağa" kitabına toplanmış əsərləri bütövlükdə dövrümüzün ən böyük "Qarabağ-namə"lərindən biri hesab etmək olar. Amma burada söhbət nəşrdən düşmüşkən Sabir Bəşirovun "Od" romanına mülahizələrini də çox dəyərli hesab etdiyimdən oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirdim: "Xələflinin "Od" romanında qədim dövrün fəlsəfi düşüncə tərzinə, həyatın yaranması və insanın yaşaması üçün ilkin şərtlərə uyğun ad sistemi var: Oday, Suay, Yelay, Yeray, Dənizər, Dağər...Romanda Ana Zağa və Cinqırdağ adlı mağara sakinlərinin yaşamaq uğrunda mübarizələri təsvir olunur - bu mübarizənin ən vacib anları, od əldə etmək önə çəkilir... Roman çoxplandır və hər iki zamanda baş verən

hadisələr çox gərgin süjet xətti ilə inkişaf edir: Bir yanda insanın əzəli və əbədi hissi - sevgi, bir yanda mağara qanunları, qaydaları, dəlixanaya atılmaq təhlükəsi...Romanda iki sevgi xətti var: Oday-Suay və Malik-Mələk xatirə. Hər iki sevgi xətti nakamliyə məhkumdur. Ancaq hər ikisində qızlar sevgililərin sağ qalması üçün özlərini qurban verirlər. Əsərin ədəbi qəhrəmanlarından biri Aruz Alp Ər həm "Rəssamın kitabı"ni oxuyur, həm də "alyazma"ni (yaxşı ki, bu əl yazma "Yarımçıq alyazma" deyil, yoxsa aləm qarışdıq bir-bir...). Romanın bir neçə maraqlı obrazlarından biri Ölümdür. Ancaq insanları qarabağara izləsə də ürəyində od, işıq olanlara yaxın düş bilmir...Əlbəttə, mən romanı təhlil etmək fikrində deyiləm, burada sadəcə öləri qeydlərə kifayətlənirəm...". 5-10 cümlənin içində "Od" romanını əsas məziyyətlərini verə bilən tənqidçi-filosof S.Bəşirovun sözü duyum gücünə, ədəbi maneələri qiymətləndirə bilmək imkanlarına rəğbətli münasibətini gözə dəyərli bilməlik. O, intellektual zəka sahibi kimi əsərin çoxqatlılığı, süjet mürəkkəbliyini fəhmi və istedadı ilə dəqiq görür və reallığa əsaslanan qənaətləri ilə təsdiq edir.

Ədəbiyyatşünas Yaqub İsmayılov bir vaxt "Kredo" qəzetində yazılan ilə ardıcıl çıxış edirdi. Şübhəsiz, bu yaradıcılıq əlaqələri ona imkan vermişdi ki, Xələflini yaxından müşahidə edə bilsin, onun yaradıcılıq laboratoriyasını mükəmməl öyrənsin. Görünür, elə bu səbəbdən Xələflinin bədii yaradıcılığında üzə çıxan təbiətini çox dəqiq, özünəxas bir tərzdə "Əli Rza Xələfli - 60" üçcildliyinin birinci cildində verilmiş "Zirvəyə aparın yolda" məqaləsi ilə ifadə etmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim yazır: "Əli Rzayə görə, sağlam təfəkkür bəhrəsi olan həqiqi bədii söz öz məsul vəzifəsini zaman və həyat meyarlarına uyğun olaraq yerinə yetirir. O, bəzən ən incə, zərif, həzin, kövrək duyğular tərcüməsinə çevrilir, bəzən də kaskinləşib odlu silah, "pusquda girəvə" gözəllən şərini" gözünü tökən iti nəstər olur, çağırış-mübarizə ruhu ilə ürəkləri oynadır, rıqqətə gətirir. Əli Rza poeziyası məhz bu cür xüsusiyyətlərə malikdir və yaxud çətinliklərlə döyüş-döyüş yüksələn, üzü zirvəyə doğru irəliləyən bir sənətin timsalıdır". Yaqub İsmayılov ədəbi mühitimiz möhtəşəm monoqrafiyası ustadı kimi tanıyır. Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, İsmayıl Şıxlı, İsi Məlikzadə... kimi sənətkarlar haqqında dəyərli, fundamental əsərlər yaratmış Yaqub İsmayılov Əli Rza Xələfli əsərsiz söz deyə bilməzdi.

Əlbəttə, kitabda görkəmli ədəbiyyat mütəxəssislərinin yazılarında daha geniş istinad etmək olardı. Onların hər birinin qeydləri Xələfli yaradıcılığı haqqında dərin təəssürat oyadır. Burada indi ədəbiyyətə qovuşmuş görkəmli alimlərin, tanınmış publisistlərin - Camal Mustafayevin ("Xalqın ruhu qarşısında borc hissi"), Həbib Əsədovun ("Bir kitabın sığmayan dünyası"), Azər Hüseynovun ("Layiqə hörmət") və eləcə də, şair, professor Vüqar Əhmədini ("Yana-yana yazılanlar"), şair, professor Xanəli Kərimlinin ("Naxçıvandan məktub"), professor Tahirə Həsənzadənin ("Meyar haqqında düşüncələr")... kimi yazılarında da nümunələr gətirmək olardı. Bu yazılardan hər birində Xələfli yaradıcılığının sirləri açılır. Onun mənəvi mühitindən cəmiyyətin həyatına doğru süzülən işıqlar görünür.

"Əli Rza Xələfli - 60" kitabının birinci cildində ədəbi mühitimiz üçün zəngin material var. Düşünürəm ki, yaxın gələcəkdə gənc tədqiqatçılar bu kitabın məziyyətlərini təhlil edib diqqətə çəkən yazılarla çıxış edəcəklər.